

Marija Wakounig

DESETI OKTOBER

Kraj spomina Koroških Slovenk in Slovencev?

Pojem kolektivnega spomina (*mémoire collective*) je po prvi svetovni vojni uvedel francoski filozof in sociolog Maurice Halbwachs (1877–1945), ki je znanstveno dokazoval skupni, družbeno oblikovani spomin med posameznikom in spominom njegove skupine. Umetnostni zgodovinar Aby Warburg je Halbwachsovo raziskovanje kolektivnega spomina nadgradil z evropskim vizualnim spominom. Nemška znanstvenika, egiptologa in komparativista Jan in Aleida Assmann pa sta od osemdesetih let 20. stoletja dalje koncept kolektivnega spomina dalje razvijala in nadgradila s konceptom kulturnega spomina. Kolektivni spomin ima tako pomembno vlogo tudi pri konstituiranju tako imenovanih krajev spomina (*lieux de mémoire*) kot jih je slednjič oblikoval francoski zgodovinar Pierre Nora in so eden najbolj priljubljenih metodoloških in teoretičnih raziskovalnih modelov v humanistiki in kulturnih študijah zadnjih desetletij, čepravna je njihova raba postala inflatorna. Kot meni Nora, se mnemotopi kristalizirajo v in na teh »krajih spomina«, ki imajo zgodovinsko-socialno referenčno točko za kolektivni spomin neke družbene skupine. »Kraji spomina« torej niso le geografsko obstoječi kraji, temveč tudi dogodki, ljudje, podobe, glasbene skladbe, spomeniki itd., ki so tako ali drugače obremenjeni s simboliko, izjemno pomembno za določeno družbeno skupino.

Iskanje slovenskih krajev spomin se zdi sprva preprosto, saj obstajajo kolektivna spominska obeležja od srednjega veka do danes, kot je npr. ustoličevanje karantanskih in kasneje koroških knezov, Brižinski spomeniki, protestanta Primož Trubar ali Jurij Dalmatin, pesnik France Prešeren s svojim opusom (*Krst pri Savici*, *Sonetni venec*, *Zdravljica* idr.), program Zedinjene Slovenije, pisatelj Ivan Cankar, habsburška monarhija, regija Alpe-Jadran, prva in druga svetovna vojna itd. Težje postane, ko skušamo koncept krajev spomina uporabiti za razlago geografsko razpršene slovenske družbe, torej na kraje, ki nimajo inherentnega kolektivnega vseslovenskega spomina. Slovenci na sedanjem ozemlju Republike Slovenije imajo namreč druge kraje spomina kot Slovenci v Italiji, Avstriji, na Hrvaškem, Madžarskem ali celo v Argentini, Clevelandu ali Avstraliji. Bolj kot so kraji kolektivnega spomina konkretni in časovno bližji, bolj se izkaže, da gre za kraje, ki so se v kolektivni spomin njegovih nosilcev vpisali bodisi pozitivno bodisi negativno in se pri tem izkazali za trajne in vztrajne.

Avtohtona etnična skupina koroških Slovencev, na katero se osredotočamo v tem esej, je imela v 20. stoletju izkušnje, ki so bile povezane zlasti z njihovo etnično in jezikovno drugačnostjo, kar je ustvarjalo njen lastni kolektivni spomin. Rečeno drugače, posamezni dogodki iz preteklosti koroških Slovencev so bili materializirani oziroma preoblikovani v njihove lastne kraje spomina, npr. koroški plebiscit leta 1920, aretacija in smrt duhovnika in politika Vinka Poljanca leta 1938, prisilni pregon leta 1942, upor med drugo svetovno vojno, uvedba obveznega dvojezičnega šolstva na južnem Koroškem leta 1945 in njegova ukinitve leta 1958/59, 7. člen Avstrijske državne pogodbe iz leta 1955, ustanovitev Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu 1957, »Ortstafelsturm« leta 1972, posebna vrsta popisa prebivalstva leta 1976, ustanovitev javne dvojezične osnovne šole v Celovcu s pomočjo Ustavnega sodišča leta 1989 itd. Izbira posebnega *lieu de mémoire* pri tem ni nujno potrebna, saj je našete dogodke mogoče vse povezati z večinsko odločitvijo koroških Slovencev, da na plebiscitu 10. oktobra 1920 glasujejo za to, da ostanejo del Avstrije. Od takrat dalje so namreč koroški Slovenci doživljali svoj »vsakodnevni plebiscit«, kot ga je nekoč opredelil francoski učenjak Ernest Renan.

V nadaljevanju bo obravnavana geneza plebiscita in njegov dolgoročni vpliv do konca petdesetih let 20. stoletja, da bi pokazali, kako je bilo pozitivno avstrijsko volilno vedenje slovensko govorečih Korošcev reinterpretirano kot »zmaga v nemški noči« in kako so uradne volilne proslave in slovesnosti hitro

nadomestila nemška nacionalna domovinska združenja in protislovenska deželna in zvezna politika ter jih slednjič preoblikovala v *lieu de mémoire*.

Dan slavlja, praznični dan?

Od leta 1934 je 10. oktober ustavni deželni praznik, na katerega imajo vsi učenci na Koroškem pouka prost dan; dela prost dan pa je bil leta 1945 ukinjen za javne uslužbenke. Na ta dan je v Celovcu pa tudi v okrajnih mestih in nekaterih občinah obvezna vsakoletna deželna proslava, ki se je udeležujejo predstavniki politike in Cerkve ter domovini zvesta društva v tradicionalni koroški narodni noši – takšen *dress code* je obvezen – in na kateri so bili koroški Slovenci do nedavnega »nezaželeni«. Skratka, 10. oktober 1920 je vse do danes polarizirajoč koroški praznik.

Na plebiscitu 10. oktobra 1920 se je večina koroških Slovencev izrekla za priključitev k Avstriji. Po koncu prve svetovne vojne in razpadu habsburške monarhije je pred plebiscitom potekala bitka za mejo, »Abwehrkampf« („obramben boj“), med najjužnejšo pokrajino Republike (nemške) Avstrije, tj. Koroško, na eni strani in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev na drugi strani. Kot je šel tedaj glas, so »Abwehrkämpferji«, brambovci, na koroški strani, ki so se pogumno borili za južno mejo, tako navdušili mirovne pogajalce, ki so se sestali v Parizu, da so se ti maja 1919 odločili za referendum o spornem ozemlju. Zagotovo so dobri stiki koroške strani s pogajalci v Parizu in na koncu tudi mirovna misija prispevali k temu, da je prišlo do plebiscita. Ali kot se je posrečeno izrazil avstrijski zgodovinar Karl Stuhlpfarrer: »Naj so bili obmejni boji za koroško pot do plebiscita in zlasti za njegov pozitivni izid za Avstrijo še tako malo odločilni, postali so pomembni za razvoj tiste podobe zgodovine, ki potrebuje ‚Slovence‘ kot sovražno podobo lastne integracije.« Kajti čeprav so bili brambovci v obmejnih bojih manj uspešni, so amerikanskemu generalu Shermanu Milesu in njegovemu spremstvu med njegovim večdnevni obiskom v zasneženem januarju 1919 daleč stran od slovenskih podeželskih naselij znali zelo spretno predstaviti najprijetnejše in najlepše strani Koroške ter mu dokazati, da mora ta dežela ostati predvsem eno, tj. nerazdeljena. Kako je bil v sloganu »svobodna in nerazdeljena« razumljen tako opevani pridevnik »svobodna«, ob podrobnejšem pregledu ni jasno. Svobodna od koga ali kaj ali česa? Od slovensko govorečih Korošcev, ki za razliko od kmalu na novo nastale etnične skupine »vindišarjev« niso bili podvrženi diktatu nemških

nacionalističnih krogov na Koroškem, ki so veljali za Nemcem prijazne in ki kot vmesna etnična skupina niso bili niti slovenski niti nemško govoreči, a so jim slednji dovolili, da jih označijo kot narod?

Poročilo generala Milesa na pariški mirovni konferenci sprva ni naletelo na nedeljeno odobravanje, tudi ni bil zares prepričljiv slovenski predstavnik jugoslovanske delegacije Ivan Žolger, ki je mirovni konferenci predložil zemljevide, analize župnijskih knjig ter argumentirana poročila in memorandume o etničnem in jezikovnem položaju na južnem Koroškem. Bolj kot misija so bili pomembni osebni stiki pogajalcev. Maja 1919 je bilo v Parizu na podlagi spornega Milesovega poročila sklenjeno, da je treba na Koroškem v šestih mesecih, ki so se sledjič raztegnili na sedemnajst mesecev, izvesti referendum oziroma plebiscit, na katerem naj bi se odločilo, ali naj južni deli države, kjer so v vročih povojnih mesecih potekali obmejni boji, ostanejo na Koroškem in s tem v (nemški) Avstriji ali pa naj se priključijo novoustanovljeni Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Kot volilno območje sta bili določeni dve coni južno od Drave, pri čemer je bila dvojezična Ziljska dolina, ki je mejila na Italijo, izpuščena: mirovniki v Parizu so se tako spretno izognili težavam z zmagovalno oblastjo Italije, ki ji ni pripadla le sosednja, prav tako dvojezična koroška Kanalska dolina, pač pa tudi Južna Tirolska v skladu z Londonsko tajno pogodbo iz leta 1915. Država SHS in nato Kraljevina SHS je imela koristi tudi od dvojezičnih ozemeljskih pridobitev brez plebiscita na Koroškem, tj. v Mežiški dolini in na Jezerskem ter na Spodnjem Štajerskem.

Delitev na coni A in B je sledila »gospodarskim« argumentom iz Milesovega poročila, npr. da se pomembna Celovška kotlina ne bi nahajala na obrobni coni, da se prepreči nenaravna delitev dežele, tj. glasovanje bi moralo potekati najprej v coni A in šele nato v coni B, če bi se večina ljudi v coni A odločila za Jugoslavijo. Od junija 1919 do julija oziroma oktobra 1920 sta coni politično in cerkveno upravljali Kraljevina SHS, tj. cona A v okrajih Celovec brez mesta, Borovlje, Velikovec in Dobrla vas, pri čemer je bil središčna točka Narodni svet v Velikovcu, oziroma Avstrija, tj. cona B s Celovcem kot središčem. V tem času so morali prebivalci obeh con prenašati pravo propagandno bitko v dveh jezikih, v kateri ni manjkalo velikopoteznih obljub.

Tudi politika avstrijske dežele Koroške je bila zelo angažirana za pridobivanje glasov volivcev. Koroški deželni zbor je 26. septembra 1920 dal, denimo, naslednjo obljubo:

Die Laibacher wollen Euch glauben machen, daß Ihr Eure Sprache und Euer Volkstum verliert, wenn Ihr für Kärnten und Österreich stimmt. Dies ist eine Lüge. Ihr werdet in Kärnten ruhig wie bisher leben können und Schule und Sprache behalten. [...] Die Landesversammlung erklärt daher [...], daß sie den slowenischen Landsleuten ihre sprachliche und nationale Eigenart jetzt und alle Zeit wahren will und daß sie deren geistigem und wirtschaftlichem Aufblühen dieselbe Fürsorge angedeihen lassen wird wie den deutschen Bewohnern des Landes. Eine genaue Bearbeitung dieser Grundsätze wird nach durchgeführter Wiedervereinigung mit den Kärntner Slowenen vereinbart werden. Dieses feierliche Versprechen schützt alle Kärntner Slowenen! Daher stimmt am 10. Oktober für ein ungeteiltes und freies Kärnten mit dem grünen Stimmzettel und zerreißt den weißen.

Ljubljancani vas želijo prepričati, da boste izgubili svoj jezik in narodnost, če boste glasovali za Koroško in Avstrijo. To je laž. Na Koroškem boste lahko mirno živeli, enako kot doslej, ter ohranili boste svojo šolo in svoj jezik. [...] Deželni zbor zato izjavlja [...], da želi zdaj in v vseh časih ohraniti jezikovno in narodno identiteto svojih slovenskih rojakov ter da bo za njihov duhovni in gospodarski razvoj skrbel enako kot za nemške prebivalce dežele. O natančni razdelavi teh načel se bo s koroškimi Slovenci dogovorili po uresničitvi združitve. Ta slovesna obljuba varuje vse koroške Slovence! Zato 10. oktobra z zeleno glasovnico glasujte za nedeljeno in svobodno Koroško, belo pa raztrgajte.

Potem ko se je 10. oktobra 1920 približno šestdeset odstotkov prebivalcev cone A, večinoma slovensko govorečih, predvsem iz gospodarskih razlogov odločilo, da ostanejo del Avstrije, in s tem ohranili enotnost Koroške, niti domovini zvesta društva niti deželni politiki niso upoštevali južnoslovanskih podpornikov, ki po številu glasov niso bili številčnejši in so morali bolj ali manj neprostovoljno zapustiti deželo ali ostati zaradi pomanjkanja drugih možnosti. Kmalu po plebiscitu je koroški deželni glavar Arthur Lemisch na slavnostni seji koroškega deželnega zbora 25. novembra 1920 predstavil prihodnjo politiko etnične homogenizacije:

Nur ein Menschenalter haben wir Zeit, diese Verführten zum Kärntnertum zurückzuführen. In der Lebensdauer einer Generation

muss das Erziehungswerk vollendet sein. [...] Die Kultur des deutschen Volkes hat Kärnten zur südlichen Mark gemacht, die Kultur Mitteleuropas gegenüber südlicher Hyperkultur soll es und wird es auch schaffen, mitzuhelfen, dass Kärnten ungeteilt bleibt. Mit deutscher Kultur und Kärntner Gemütlichkeit wollen wir, wenn Schule und Kirche das ihre tun, in einem Menschenalter die uns vorgesteckte Arbeit geleistet haben. Ehe wir aber das Werk der Liebe beginnen, lasst uns erst jenes der Vergeltung vollenden. Los und ledig wollen wir sein all derjenigen, die den heiligen Frieden unserer Heimat schändeten.

Imamo samo eno človeško dobo, da zapeljane ljudi pridobimo nazaj za koroškost. Vzgojno delo je treba dokončati v eni generaciji. [...] Kultura nemškega naroda je iz Koroške naredila južno marko, kultura Srednje Evrope mora in bo spričo južne hiperkulture uspela pomagati, da Koroška ostane nerazdeljena. Z nemško kulturo in koroško domačnostjo hočemo opraviti delo, ki je pred nami v človeški dobi, če bosta šola in cerkev opravili svoj del naloge. Toda preden začnemo delo ljubezni, najprej dokončajmo delo maščevanja. Znebimo se vseh, ki so oskrunili sveti mir naše domovine.

Ta slavnostni nagovor 25. novembra 1920 je tako določil prihodnjo politično usmeritev proti drugi narodni skupinosti v deželi, ki je trajala vse do novejših časov, potem ko so dan pred Lemischevem govoru, 24. oktobra 1920, po maši na prostem, ki jo je daroval krški škof Adam Hefter, s prizorom pobratenja, vključno z objemom in poljubom, med nemško in slovensko govorečimi Korošci, mediji za potomce in zgodovinski spomin spretno ustvarili vtis o nedotaknjenem svetu volivcev.

Prvo praznovanje 10. oktobra na Koroškem je bilo leta 1921, eno leto po plebiscitu. Praznovanje se je obdržalo nadaljnih trinajst let do leta 1934, da je bilo zakonsko priznано kot deželni praznik. To trajanje kaže na kulturo nesoglasij znotraj deželne politike in domovinskih društev, saj so socialdemokrati leta 1924 zapustili *Kärntner Heimatdienst*, na eni strani, in med obema narodnostnima skupinama na drugi strani že od samega začetka. Kulturna antropologinja Ute Holfelder to praznovanje celo uvršča med »kontroveržno kulturno dediščino« (contentious cultural heritage), še posebej zato, ker »predstavljajo problematično dediščino kot konfliktno in kontroveržno spominjanje

na zgodovinske dogodke, saj se praznuje samo nemško-koroška perspektiva. Perspektiva manjšine je bila vse do leta 2000 sistematično nevidna.« Tudi zgodovinar in publicist Danijel Grafenauer interpretira praznovanje 10. oktobra kot odločilno za kolektivno zavest nemško govorečih Korošcev, za slovensko govoreče pa je bil plebiscit po drugi strani že v izhodišču negativno vpisan v njihovo kolektivno zavest in spomin. Ta dihotomija ni učinkovala le na Koroškem, temveč tudi na drugi strani meje, kjer so tisti, ki so se izselili v Jugoslavijo, organizirali spominske prireditve in obžalovali izgubo domovine ter poraz na plebiscitu. Ker so te manifestacije zaostrole dvostranske odnose med državama, so bile v tridesetih letih 20. stoletja v Jugoslaviji prepovedane. Na avstrijski strani pa se je zgodilo nasprotno. Koroški Slovenci, ki so bili zaradi neizpolnjenih obljub z dne 26. septembra 1920 in reinterpretacije dogodkov izključeni iz praznovanj in jih ta tudi niso zanimala, so na te okoliščine in razmere neuspešno poskušali opozoriti javnost.

Razlog, zakaj je 10. oktober hitro postal identitetno oblikovalna pripoved nemško govorečih Korošcev in njihovo geslo za »svobodno in nerazdeljeno« Koroško, je očitno v tem, da je bilo to od zgoraj, tj. od zgoraj navzdol, odločno zaželeno, od spodaj, tj. od spodaj navzgor, pa s pomočjo nemških nacionalističnih in domoljubnih društev izpolnjeno. Ob deseti obletnici plebiscita je, denimo, *Kärntner Landsmannschaft* razpisala, s sklicevanjem na plebiscit, natečaj za četrti verz pesmi, ki je bila leta 1911 povzdignjena v koroško himno, napisano sicer leta 1822. Zmagala je pesem Agnes Millionig, vendar je bilo treba zadnji verz »Das ist mein deutsches Heimatland«, tj. To je moja nemška domovina, spremeniti v »Das ist mein herrlich Vaterland«, tj. To je moja krasna domovina. Tradicionalna koroška noša se je uporabljala tudi pri praznovanju 10. oktobra. Sprva je bila rezervirana za goste v sprevodu, od šestdesetih let 20. stoletja naprej pa je bila priporočena tudi kot način oblačenja za javnost, da bi se »odpravilo ločevanje med nastopajočimi v sprevodu in javnostjo«. Tradicionalna koroška noša je tako postala kodeks oblačenja za vključitev v praznovanje 10. oktobra in s tem prav posebej za izključitev koroških Slovencev.

Če genezo praznovanja 10. oktobra povežemo s političnim dogajanjem od dvajsetih let 20. stoletja do danes, lahko opazimo, da se je za koroške Slovence izoblikoval poseben spominski prostor. Če je bila prva proslava, kot že rečeno, še »skupna«, pa naslednje vse do danes niso uspele delovati povezovalno zaradi odločne volje politično odgovornih in verjetno tudi večine koroškega prebivalstva, da bi druga narodna skupnost v deželi imela enake pravice. Želja

po »vrnitvi zapeljanih za koroškost« je bila pač preveč obetavna. Pred »delom ljubezni« je bilo treba dokončati »delo maščevanja«, tj. s Koroškega se je bilo treba »znebiti in osvoboditi [...] vseh, ki so oskrunili sveti mir [...]«. To se je moralo zgoditi v eni generaciji. Če pogledamo rezultate popisov prebivalstva iz let 1923 in 1934, lahko domnevamo, da je bila »kazen«, ki jo je obljubil tedanji deželni glavar Lemisch, dosežena že v treh oziroma štirinajstih letih. Število slovensko govorečih na Koroškem se je v primerjavi s popisom iz leta 1910 skoraj prepolovilo in raztretinjilo, pri čemer sta bili poleg represivne deželne politike in politike domovinskih društev – *Deutscher Verein Südmärk, Kärntner Bodenvermittlungsstelle, Kärntner Landsmannschaft, Kärntner Heimatdienst* itd. –, ki so vplivali na vsa področja življenja na Koroškem, prav posebej pa na vprašanja o jeziku mišljenja in s tem na to, kateremu kulturnemu krogu se človek čuti pripadnega. Velik del tistih slovensko govorečih Korošcev, ki so že v prvem krogu glasovanja leta 1920 s svojim glasom „za“ v coni A zagotovili enotnost Koroške in se izrekli za to, da ostane del Avstrije, se je v prvih treh letih, glede na kategorijo jezikovnega popisnega vprašanja, odločil za nemški miselni jezik. Deželna politika »nemške kulture in koroške domačnosti« se je enajst let pozneje obrestovala, ko se je leta 1934 le še 26.769 ljudi čutilo pripadne slovenskemu kulturnemu krogu. Če upoštevamo, da številke iz let 1910 in 1923 oziroma 1934 ne moremo primerjati ena proti ena, saj meje iz let 1910 in 1923/1934 niso bile skladne in so se ljudje »znebili tistih, ki so oskrunili sveti mir naše domovine«, tj. tistih, ki so zapustili ali morali zapustiti Koroško, je presenetljivo, kako temeljito je »maščevanje« uspelo, še preden je minila »ena človeška doba«. Z vidika etnične in jezikovne homogenizacije »dela ljubezni« so bila leta od 1920 do 1934 najuspešnejša. Ob tem je treba poudariti, da je obdobje med letoma 1920 in 1934 še vedno zgodovinsko najmanj raziskano, čeravno je to obdobje najbolj pomembno. V teh letih so bile namreč načrtane in potrjene, pa tudi že izvedene nevidne poti etnične in jezikovne homogenizacije.

Razglasi avstrijske stanovske države, da 15. obletnico plebiscita praznuje kot »dan ljubezni in sprave, ko si slovenski in nemški kmetje podajo roke, združeni za našo deželo Koroško in združeni za Avstrijo«, in obljuba, da bo »slovenski manjšini zagotovljeno prav posebno varstvo in skrb ne le dežele Koroške, temveč tudi avstrijske zvezne vlade«, so nedvoumno kazali na še vedno napeto politično razpoloženje in na neizpolnjevanje dane obljube. Nazadnje je »seme intelektualne obrambe zasejal, v imenu znanosti, humanistične literature in orožja pa skrbno gojil« triumvirat, ki so ga sestavljali zgodovinar Martin

Wutte, pisatelj Josef Friedrich Perkonig in brambovec Hans Steinacher. Leta pred »anšlusom« Avstrije k Nemčiji lahko zato štejemo za bistvena za enodimenzionalno reinterpretacijo plebiscita iz leta 1920, ki se je trdno uveljavila od leta 1938 dalje. Čeprav je uradno praznovanje 20. obletnice leta 1940 postalo žrtev vojne in nato do leta 1944 ni bilo večjih lokalnih praznovanj, je revija *Carinthia* 10. oktober 1920 predstavila kot konec boja Koroške za priključitev k nemškemu rajhu od leta 1918 dalje. Ta pripoved je med drugo svetovno vojno padla na plodna tla. V nasprotnem primeru naslednji ukrepi proti slovenski narodni skupnosti ob podpori indoktriniranega lokalnega prebivalstva in lokalnih nacističnih funkcionarjev ne bi bili izvedljivi: bedenje nad prepovedmi slovenskega jezika od leta 1941 v zasebnem in javnem prostoru, npr. v verski vzgoji in cerkvi, preganjanje, internacija in izgon duhovnikov, pregon in deportacija najmanj devetsto ljudi aprila 1942, ki so ji do konca vojne sledili še drugi. Koroški Slovenci na nekdanjem volilnem območju so bili označeni kot grožnja nemštvu, ali kot se je leta 1942 v svojem govoru v Wappensaalu deželne hiše v spomin na plebiscit in po pregonu slovensko govorečih Korošcev izrazil *gauleiter* Friedrich Rainer:

Ich bestimme daher als Arbeitsgebiet und besondere Kriegsaufgabe der NSDAP des Gaues Kärnten für das Jahr 1943 die volkspolitische Gleichsetzung des ehemaligen Kärntner Abstimmungsgebietes mit dem übrigen Kärnten und somit die endgültige Beseitigung der sogenannten Kärntner Frage. [...]. Das Endziel lautet: Es muss auch der letzte Keim einer Bedrohung Kärntens beseitigt sein, das Vermächtnis der Kärntner Abwehrkämpfer als erfüllt betrachtet werden können und die Kraft des ganzen Landes zunehmend frei werden für den verstärkten fortlaufenden Einsatz für Oberkrain und das kommende große Aufbauwerk des Führers.

Področje dela in posebno vojno nalogo NSDAP na Koroškem za leto 1943 torej določam kot politično izenačitev nekdanjega koroškega volilnega območja s preostalim delom Koroške in s tem dokončno odpravo tako imenovanega koroškega vprašanja. [...]. Končni cilj je: odstraniti je treba zadnji zametek nevarnosti za Koroško, zapuščino koroških brambovcev je treba šteti za izpolnjeno in moč celotne dežele vedno bolj sprostiti za vedno večjo angažiranost Gorenjske in firerjevo prihajajoče veliko obnovitveno delo.

Po drugi svetovni vojni, oktobra 1945, je prišlo do kratkotrajne omejitve praznovanja 10. oktobra po starem. Predlog socialdemokratskega glavarja Hansa Piescha za njihovo opustitev, vključno z deželnimi volitvami in obveznim dvojezičnim šolstvom, ni obveljal. Verjetno je zato apeliral na demokratični duh, ki naj zavezuje »spoštovanje pravic drugih in uveljavljanje lastnih jasno priznanih pravic«. Uvedba obveznega dvojezičnega pouka na dvojezičnem poselitvenem območju od jeseni 1945, zahteve Jugoslavije po ozemeljski reviziji, ki so leta 1948 zastarale, so praznovanje 10. oktobra naredile nepogrešljiv politični instrument za krepitev kolektivne zavesti o narodni enotnosti, ki jo je treba braniti. To kolektivno zavest je spodbujalo tudi cerkveno vodstvo. Slovenski duhovniki so se pritožili, da so od cerkvenega vodstva, namreč generalnega vikarja Josefa Kadrasa, dobili navodila, naj zvonijo 10. oktobra. Ker sta župnika župnij Sveče in Šentjanž temu nasprotovala, sta bila za teden dni suspendirana iz duhovniške službe.

Zato ni presenetljivo, da sta ob trideseti obletnici plebiscita, tj. leta 1950, obstajala dva kolektivna spomina. Medtem ko so se nemško govoreči Korošci spominjali zmagovite deželne enotnosti, ki naj bi jo na južnem Koroškem zagotovili »vindišarji«, so slovensko govoreči prebivalci Koroške ponovno opozorili na neizpolnjevanje obljub iz leta 1920. Ko je Avstrija z državno pogodbo 15. maja 1955 postala polno suverena država, je med drugim tudi slovenska manjšina dobila pravice po 7. členu Avstrijske državne pogodbe, kar pa je bilo težko združljivo z omalovaževanjem Slovencev kot grožnjo enotnosti dežele. Prizadevanja za postopno opustitev volilnih proslav in *ante portas* ustanovitev Slovenske gimnazije v Celovcu so naletela na odpor. Nekdanji koroški deželni glavar (1923–1927), zdaj član državnega sveta ÖVP in podpredsednik avstrijske kmečke zveze, Vinzenz Schumy, je v *Allgemeine Bauern-Zeitung* zapisal:

Angesichts dieser Vorgänge versteht man, warum die Erinnerung an die Volksabstimmung unerwünscht ist, der alte Kampfgeist soll verschwinden, der notwendige und ausgleichende Widerstand gegen die Aggression soll nicht immer wieder neuen Ansporn gewinnen. Wer die Zeit vor dem Ersten Weltkrieg studiert, wird finden, daß schon einmal eine ähnliche Agitationswelle durch das gemischtsprachige Gebiet brauste wie jetzt. Das Ergebnis nach Kriegsende war der Einmarsch der Laibacher Soldaten und später der regulären serbischen Truppen in Kärnten.

Glede na te dogodke je jasno, zakaj je spomin na plebiscit nezaheljen, stari borbeni duh naj izgine, nujen in uravnovešen odpor proti agresiji ne sme vedno znova dobivati novih zagonov. Kdor preučuje obdobje pred prvo svetovno vojno, bo ugotovil, da je mešano jezikovno območje zajel podoben val razburjenja kot zdaj. Posledica po koncu vojne je bil vdor ljubljanskih vojakov in kasneje rednih srbskih čet na Koroško.

Prefinjeno podžiganje koroškega prastrahu pred Slovenci je nazadnje postalo kanon nemških nacionalnih združenj. Leta 1957 se je *Kärntner Heimatdienst* (KHD) brez sramu zavzel za odpravo obveznega dvojezičnega pouka, ki je bil uveden od leta 1945 naprej. Na praznovanju 10. oktobra leta 1957 so se pojavili pozivi k ponovni uvedbi nemškega šolskega društva *Südmark*. Deželna politika, ki so jo preganjala takšni protislovenski pozivi, je leta 1958/59 z ukinitvijo dvojezičnega šolstva z odlokom dvojezičnega deželnega glavarja Ferdinanda Wedeniga in uvedbo še danes veljavnega načela starševskega vpisa na koncu izpolnila zahteve KHD-ja. Uredba je spodbudila nadaljevanje politike homogenizacije slovenske narodne skupnosti, ki se je že tako številčno skrčila zaradi kategorije „vindišarji“ in spodbudila glasne zahteve po ponovnem preštevanju manjšine.

Še zadnja beseda?

10. oktober 1920, ko se je večina slovensko govorečih Korošcev na volilnem območju cone A na južnem Koroškem izrekla za to, da ostane del Republike Avstrije in proti priključitvi h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, s čimer so bili ustvarjeni predpogoji za »nerazdeljeno« Koroško, je takoj zatem za Slovence postal *nesrečen* dan. Skoraj pet tednov po plebiscitu so bile slovesno prelomljene vse obljube dežele Koroške. V letih, ki so sledila, vse do »priključitve« nemškemu rajhu, so nemškonacionalna združenja obrnila dogajanje in izid glasovanja: povprečni bojni uspehi »brambovcev« so postali junaška dejanja, obmejni spopad, kot se pogosto zgodi po vojnah, je postal obrambna bitka, Slovenci pa so postali grožnja koroški enotnosti, ki ji je botrovala umetna, a politično zelo učinkovita razdelitev na narodnozavedne Slovence in nemštvu prijazne »Vindišarje«. Ta kvadratura kroga je legitimirala nemškonacionalne kroge in tudi koroško deželno politiko, ki je slovenski narodni skupnosti kljub pravnim okvirom odrekala enakopravnost narodnostnega in

jezikovnega prepričanja, se norčevala iz njihovega slovenskega jezika, jih nesramno diskriminirala v izobrazbenem in socialno-ekonomskem pogledu ter jih omalovaževala.

Skrbno skoreografrane vsakoletne desetooktobrske proslave, na katerih so bili tudi deželni politiki in druge prominentne osebnosti, so bile uradna platforma za protislovenske in protidemokratske napovedi in objave. Koroški Slovenci na teh praznovanjih do leta 1995 niso bili zaželeni. Valentinu Inzku so ob 75-letnici dovolili spregovoriti nekaj slovenskih besed. Ta kvantni preskok je utrla šele znanost, ki je leta 1980 pripravila simpozij na Univerzi Alpe-Jadran v Celovcu z naslovom *Kärnten. Volksabstimmung 1920. Voraussetzung. Verlauf. Folgen*, na katerem so sodelovali tudi pomembni jugoslovanski oziroma slovenski zgodovinarji, ki je dekonstruiral uveljavljene narative, in slednjič tudi osamosvojitve Slovenije 1991, ki je pokazala, da je propagiran in podpihovan prastrah pred Slovenci himera.

Plebiscit 10. oktobra 1920 je postal lakmusov papir hegemonističnih obljub in načina ravnanja Koroške s svojimi slovensko govorečimi prebivalci. Dežela Koroška te preizkušnje do 90. let ni uspešno opravila, marveč pomagala, da se je plebiscit 10. oktobra 1920 vpisal v kolektivni spomin koroških Slovencev kot negativni *lieu de mémoire*.

Izbrana literatura

- Moritsch, Andreas, *Alpen-Adria. Zur Geschichte einer Region* (Klagenfurt/Celovec 2001).
 Grafenauer, Danijel (ur.). *Koroski plebiscit. 100 let pozneje* (Ljubljana 2021).
 Malle, Augustin idr. (ur.), *Die Vertreibung der Kärntner Slowenen / Pregon koroških Slovencev* (Celovec 2012).
 Schaschl, Johannes (ur.), *Als Kärnten seine eigenen Kinder deportierte. Die Vertreibung der Kärntner Slowenen 1942–1945. Historischer Überblick, Zeitzeugenerzählungen, Briefe und Dokumente* (Klagenfurt/Celovec 2012).
 Moritsch, Andreas (ur.), *Austria Slovenica. Die Kärntner Slovenen und die Nation Österreich / Koroški Slovenci in avstrijska nacija* (Klagenfurt/Celovec 1996).
 Suppan, Arnold, Stourzh, Gerald idr. (ur.), *Der österreichische Staatsvertrag. Internationale Strategien, rechtliche Relevanz, nationale Identität* (Wien 2005).
 de Cillia, Rudolf idr. (ur.), *Österreichische Identitäten im Wandel. Empirische Untersuchungen zu ihrer diskursiven Konstruktion 1905–2015* (Wiesbaden 2020).
 Valentin, Hellwig, *Der Sonderfall. Kärntner Zeitgeschichte 1918–2004* (Klagenfurt 2005).

- Wutte, Martin, *Deutsch – Windisch – Slowenisch* (Klagenfurt 1927).
- Perkonig, Josef Friedrich (Hrsg.), *Kampf um Kärnten 1918–1920* (Kollitsch, 1930).
- Haas, Hans, Stuhlpfarrer, Karl, *Österreich und seine Slowenen* (Wien 1977).
- Pirker, Jürgen (ur.), *Kärnten und Slowenien. Getrennte Wege – gemeinsame Zukunft. Jugend zwischen Heimat, Nation und Europa* (Baden-Baden 2015)
- Rumpler, Helmut (ur.) *Kärntens Volksabstimmung 1920. Wissenschaftliche Kontroversen und historisch-politische Diskussion anlässlich des internationalen Symposions* (Klagenfurt 1981).
- Pleterski, Janko, Weinzierl, Erika, *Kärnten. Volksabstimmung 1920. Voraussetzung. Verlauf, Folgen* (Wien/München/Kleinenzersdorf 1981).
- Valentin, Hellwig, Haiden, Susanne, Maier, Barbara (ur.), *Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung. Leistungen, Defizite, Perspektiven* (Klagenfurt 2001).
- Schmitt, Oliver Jens, Stauber, Reinhard (ur.), *Frieden durch Volksabstimmungen? Selbstbestimmungsrecht und Gebietsreferenden nach dem Ersten Weltkrieg* (Wien 2022).